

ТИПОЛОГІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ОСОБИСТОСТІ

М.Г. Ткалич,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Запорізького національного університету

Т.П. Зінченко,

здобувач кафедри практичної психології
Запорізького національного університету

В статті проаналізовані підходи до визначення гендерного стереотипу як соціально-психологічного феномену, виокремлені основні характеристики гендерних стереотипів, їх складові та окремі властивості. Виокремлені типи гендерних стереотипів: маскулінності – фемінності, професійної діяльності, поєднання сімейних та професійних ролей, стереотипи зовнішності чоловіків і жінок. Визначені особливості впливу стереотипів зовнішності на гендерну взаємодію, а також загальні негативні наслідки дії гендерних стереотипів та можливості подолання цих наслідків.

Ключові слова: стереотип, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, стереотипи зовнішності.

В статье проанализированы подходы к определению гендерного стереотипа как социально-психологического феномена, выделены основные характеристики гендерных стереотипов, их составляющие и отдельные свойства. Выделены типы гендерных стереотипов: маскулинности – феминности, профессиональной деятельности, сочетания семейных и профессиональных ролей, стереотипы внешности мужчин и женщин. Определены особенности влияния стереотипов внешности на гендерное взаимодействие, а также общие негативные последствия действия гендерных стереотипов и возможности преодоления этих последствий.

Ключевые слова: стереотип, гендерный стереотип, маскулинность, фемининность, стереотипы внешности.

Трансформаційні процеси соціально-економічного, політичного, культурного характеру, які визначають сьогодні життя українського суспільства, позначаються і на його гендерних характеристиках, які стають дедалі більш неоднорідними, різноплановими та іноді суперечливими. Як наслідок, поширені гендерні стереотипи не завжди можна чітко визначити як конструктивні або деструктивні, оскільки прояви їх можуть бути і позитивними, і негативними за своїми наслідками для суспільства загалом та кожного його члена зокрема.

Гендерні стереотипи та пов'язані з їхнім впливом проблеми дисгармонійності гендерного розвитку особистості досліджувалися багатьма вченими: Ю.Є. Альошіною, С.Л. Бем, М. Вудман, Н. Гавріковою, О.А. Гаврилицею, К. Гілліган, П.П. Горностаєм, А.І. Захаровим, Д.Н. Ісаєвим, О.Г. Лопуховою, К.Каміллері, М. Кімелом, О. Кісь, І.С. Клеціною, Р.М. Коннелл, М. Кляйн, І.С. Коном, В.В. Москаленко, Д. Невілом, Л.М. Ожиговою, Д. Пайнз, Л.В. Поповою, Г. Хофстедом.

Метою нашої статті є визначення типології гендерних стереотипів особистості. Реалізація цієї мети передбачає вирішення наступних завдань: 1) визначення основних характеристики гендерних стереотипів, їх змісту та динаміки; 2) виокремлення окремих груп стереотипів, які визначають типологію цього явища; 3) визначення особливостей окремої групи стереотипів – стереотипів зовнішності; 4) аналіз негативних наслідків стереотипів та можливості їх подолання.

У російських та вітчизняних дослідженнях (В.С. Агеєв [1], О.В. Мітіна [8], В.В. Москаленко [9], С.М. Оксамитна [10], Н. Тајfel [17]) стереотип загалом визначається як судження, відображене у загострено спрощеній й узагальненій формі, яке носить емоційний характер та приписує визначеному класу осіб деякі властивості чи, навпаки, відмовляє їм у цих властивостях. Стереотипи також розглядаються як особливі форми обробки інформації, що полегшують орієнтацію людини у світі.

Гендерні стереотипи в дослідженнях С. Бем[2], Т.В. Говорун [4], М.Кімела [6], І.С. Кльоциної [7], О.В. Мітіної [8], В.В. Москаленко [9], С.М. Оксамитної [10] визначаються як

різновид соціальних стереотипів, як детерміновані культурою спрощені, стійкі, емоційно пофарбовані образи поведінки, риси характеру чоловіків і жінок, які значно впливають на формування гендерно-рольового репертуару особистості та її поведінку.

Особливостями соціального стереотипу як регулятора соціальних відносин та взаємодії є феномен поляризації якостей людини і жорстка фіксованість такої полярної дихотомії. Синонімом стереотипу нерідко виступають поняття упередження, забобонів або кліше.

Аналіз змісту і динаміки соціальних стереотипів, представлений у дослідженнях В.С. Агеєва показує, що соціальні стереотипи формуються дуже рано в онтогенетичному змісті: стереотипи засвоюються з того моменту, як тільки людина починає ідентифікувати себе з групою і повною мірою усвідомлювати себе її членом [1]. Динамічний аспект соціальних стереотипів відображає принципи формування і розвитку стереотипних уявлень, і, зокрема, характеру зв'язків між формуванням уявлень, що належать до власної й іншої групи.

На думку О.В. Мітіної, соціальний стереотип розглядається як різновид так званих соціальних установок, який перешкоджає адекватному сприйняттю і розумінню людьми один одного, що призводить до спотворення бачення соціальної реальності [8].

Загалом, вітчизняні науковці відзначають наступні характеристики соціального стереотипу: цілісність, навантаженість так званим помилковим компонентом, стійкість, ригідність, консерватизм, висока опірність будь-якої трансформації, спрямованої на його зміну.

Важливим тут буде згадати стереотипізацію як механізм соціальної взаємодії. Як зазначає В.В. Москаленко, стереотипізація є значним ефектом міжособистісного сприйняття [9]. Це побудова образу на основі уже існуючого, стійкого уявлення, наприклад, про членів певної соціальної групи: гендерної, етнічної та ін.

Дослідники [2; 3; 4; 5; 6; 10; 16] виокремлюють наступні групи існуючих гендерних стереотипів: стереотипи маскуліності-фемінності, особистісні гендерні стереотипи, сексуальні, гендерні стереотипи соціальної ролі, стереотипи зовнішності, віку та ін.

Узагальнення виокремлених груп дозволило нам визначити основні з них: стереотипи маскуліності-фемінності, стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок, стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі, гендерні стереотипи зовнішності.

1) *Стереотипи маскуліності-фемінності* є нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, які характерні для чоловіків і жінок. В наявних стереотипах чоловіки компетентні, домінуючі, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями. Жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі і ніжні [16].

Дослідження І.С.Кльоциної показують, що у стереотипному уявленні маскуліності фіксуються "активно-творчі" характеристики, інструментальні риси особистості, такі як активність, домінуючість, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінність, навпаки, характеризується як "пасивно-відтворюючий початок, що проявляється в експресивних особистісних характеристиках (залежність, піклування, тривожність, низька самооцінка, емоційність) [7]. Маскулінні характеристики зазвичай протиставляються фемінним.

Ця група стереотипів, на наш погляд, більшою мірою впливає на формування гендерної ідентичності особистості та усвідомлення нею власної психологічної статі, яка є різним поєднанням маскуліності та фемінності особистості [16].

2) *Стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок*: традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавська; для чоловіків характерна діяльність інструментальна, творча, організаторська, керівна.

Саме ця група стереотипів останнім часом зазнала значних змін через поступове «вливання» жінок у професійний простір, обіймання ними більшої кількості керівних посад, перерозподілом кількості чоловіків і жінок у нещодавні статевотипових сферах.

Незважаючи на це, і сьогодні більша частина найбільш престижних професій в нашому суспільстві зайнята чоловіками, жінки дуже слабо представлені в уряді і на високих постах у великих організаціях [3]. Як стверджує М.Кімел, на топ рівнях управління державою та великими корпораціями існує так званий «гомосоціальний світ», в який жінкам потрапити вкрай важко [6].

На шляху жінок до традиційно „чоловічих”, високим за статусом і високооплачуваних робіт існує безліч бар'єрів, таких, як завишені, несуттєві для професійної діяльності вимоги до кандидатів, сексуальні переслідування на робочому місці, професійна дискримінація та прийняті в суспільстві статевотипові норми поведінки.

Гендерні стереотипи професійної діяльності в першу чергу впливають на можливості професійної кар'єри чоловіків і жінок, на оплату їхньої праці.

Наприклад, жінки, які намагаються робити кар'єру, часто зустрічають на своєму шляху так звану „скляну стелю” – штучно створений бар'єр, заснований на стереотипах, що не дозволяє кваліфікованим працівникам просуватися по службі, займати керівні посади в організації [2].

Гендерні стереотипи виступають як головний чинник формування феномену „скляної стелі”. Загальноприйняті стереотипи, які стверджують, що жінки – погані лідери, частково відповідальні за існування „скляної стелі”. Як зазначає С.М. Оксамитна, жінки рідше отримують призначення, що сприяють швидкому просуванню службовими сходами, ніж чоловіки [10].

Проведений у ряді досліджень [2; 6; 10] аналіз можливих причин розриву в оплаті праці чоловіків і жінок також пояснюється дією гендерних стереотипів: жінки заробляють менше, оскільки зайняті на традиційних „жіночих” роботах, за які платять менше; жінки заробляють менше, оскільки стереотипно вони сприймаються як менш цінні працівники: спрацьовує принцип оцінки людського капіталу; жінки отримують менше, тому що вони очікують отримати менше: проблема пророцтв, які самореалізуються.

3) *Стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі.* Сутність стереотипів цієї групи відображає уявлення про розподіл ролей згідно статі: для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні. „Нормальний” чоловік прагне до побудови кар'єри, професійного успіху; „нормальна” жінка хоче вийти заміж і мати дітей, господарювати.

Отже, окрім власне професійного рівня та навичок, на професійну кар'єру жінок впливають наступні чинники: сімейний статус, наявність дітей, необхідність сумісництва та ін.. Зрозуміло, що чим більше у жінки дітей, тим менше в неї шансів зробити достойну професійну кар'єру, як би вона не намагалася поєднувати сімейні та професійні обов'язки. Обов'язки по відношенню до родини часто є перешкодою для просування жінок по службі, так як через ці обов'язки вони не завжди можуть дозволити собі працювати позаурочні години і їздити у відрядження.

Однією з важливих особливостей професійної діяльності жінок також є те, що жінки мають необхідність працювати ще й вдома. Отже, домашня праця – це своєрідна „друга зміна”, яка не оплачується, на яку потрібно витратити час, та яка рідко заслуговує на подяку, оскільки норми сформовані щодо жіночої ролі передбачають виконання більшості домашніх обов'язків саме жінкою.

4) *Стереотипи зовнішності чоловіків і жінок* стосуються нормативних приписів щодо зовнішнього вигляду за гендерною ознакою та критеріїв привабливості.

Зовнішність у житті сучасної людини є дуже важливим й обов'язковим компонентом її існування. Зовнішність є сукупністю анатомічних, функціональних та соціальних ознак людини, доступних конкретно-чуттєвому відображенню. До анатомічних ознак відносять: скелетно-м'язову структуру обличчя та тіла; до функціональних – різні виразні рухи обличчя та тіла людини (міміка, пантоміміка, голос, мова); до соціальних – елементи оформлення зовнішності у вигляді одягу, косметики, прикрас.

Важливу роль при оцінці зовнішньої привабливості відіграє ступінь відповідності зовнішності домінуючим стандартам краси. Власний тілесний образ, а саме, такий важливий компонент, як зовнішність, може значно впливати на очікування людини відносно успішності або неуспішності майбутньої взаємодії, та на її реальну поведінку по відношенню до інших людей [14].

Фізична привабливість входить у список найбільш важливих критеріїв при виборі статевого партнера і в чоловіків, і у жінок, хоча чоловіки ставлять її значно вище, ніж жінки. Естетична оцінка обумовлена впливом культури та особистим смаком. А з точки зору еволюційної психології, естетична оцінка лежить в основі рішення, яке безпосередньо пов'язане з виживанням та розмноженням. Емпіричні дослідження виявили, що хоча індивідуальні та культурні відмінності в естетичній оцінці існують, але її основа – естетичне почуття – є продуктом довготривалого природного добору.

На основі досліджень було складено опис моделі ідеального чоловіка, який був би привабливим в якості партнера для середньостатистичної жінки. Було виявлено, що жінкам подобаються такі, пов'язані з андрогенами, характеристики зовнішності, як велика нижня щелепа, широкі плечі, розвинута мускулатура верхньої частини тіла. В свою чергу, ідеальна жінка повинна мати високий рівень симетрії тіла та обличчя, невеликі щелепи, плавні обриси тіла [11].

Слід відзначити компоненти, які властиві стереотипам зовнішності чоловіків: 1) тіло: високий зріст, великий розмір частин тіла, розвинена мускулатура, широка грудна клітка й плечі,

вузький таз (форма тіла – перевернути трикутник); 2) обличчя: масивна нижня щелепа, вольове підборіддя, густі брови, глибоко посаджені очі.

В свою чергу виділяють компоненти, які властиві стереотипам зовнішності жінок: 1) тіло: привабливим вважається струнке тіло з плавними обрисами та добре вираженою талією (форма тіла – пісочний годинник); 2) обличчя: невеликі щелепи, тонкі й делікатні риси, великі очі з довгими війми, повні губи [12; 15].

Існуючі стереотипи зовнішності передають не тільки те, що є нормою для зовнішності людини, вони також показують, що є відхиленням від норми. Також слід вказати на тісний зв'язок стереотипів зовнішності з іншими гендерними стереотипами, а саме: зі стереотипами маскулітності-фемінності; стереотипами, що стосуються змісту праці чоловіків і жінок; стереотипами, що пов'язані з закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі.

Формування стереотипів зовнішності обумовлене різноманітними факторами: етнічними та культурними («західні» та «східні» стереотипи зовнішності чоловіків і жінок різняться); еталонними (диктуються модною індустрією та ЗМІ); особистісними уподобаннями.

В свою чергу, сьогодні стереотипи зовнішності стали важливим соціально-психологічним фактором, що здатний провокувати депресивні стани, оскільки існує висока позитивна кореляція між задоволенням зовнішністю і задоволенням собою. Соціальна оцінка через фізичні критерії породжує низку психологічних проблем, бо „фізичне Я” є важливою складовою „Я-концепції” та одним з критеріїв самооцінки. На сьогодні образ ідеального тіла часто є недосяжним: 85 % жінок через біологічні обмеження не можуть відповідати еталонам тілобудови, пропонованих ЗМІ (сучасна „модель” тендітніша від середньостатистичної жінки на 23 % [5]).

Тому сьогодні відзначається постійне збільшення кількості проведення естетичних пластичних операцій. Стрімкий розвиток естетичної хірургії обумовлений зміною стандартів краси, а також великим значенням зовнішності в ієрархії цінностей жінок [13].

Люди зв'язують неповноцінність своїх міжособистих відносин з невідповідністю зовнішніх параметрів свого тіла вимогам, що висуваються соціумом. Тому часто вважають покращення зовнішності фактором, що сприяє гармонізації відносин. Порушення міжособистих відносин проявляється у сімейній сфері й у сфері взаємовідносин з протилежною статтю. При цьому з'являється: незадоволеність власним тілом; порушення самооцінки; неадекватне самосприйняття; збільшення рівня вимог; невротизація; нездатність до адекватного переживання й вербалізації емоцій; зниження фрустраційної толерантності.

Незадоволеність своєю зовнішністю та порушення у сфері міжособистих відносин є керівними факторами мотивації для вибору естетичної пластичної операції. Однак, зміна зовнішності може лише дати людині додаткові можливості гармонізації міжособистих відносин й підвищення якості життя, але не відповідає за їх реалізацію.

Отже, зазвичай стереотипи вважаються явищем негативним, яке утруднює спілкування, формує хибні уявлення про людей та явища навколишнього світу. Але стереотипи з психологічної точки зору також несуть в собі позитивне навантаження: вони сприяють створенню та збереженню позитивного "Я-образу", захисту групових цінностей, поясненню соціальних відносин, збереженню і трансляції культурно-історичного досвіду.

Аналізуючи негативну роль гендерних стереотипів в розвитку особистості дослідники [2; 3; 4; 16] відзначають, що: існуючі стереотипи образів чоловіка і жінки діють як збільшувальне скло: відмінності між чоловіками і жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж вони є в дійсності; існує різна інтерпретація й оцінка тієї самої події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події; під впливом гендерних стереотипів гальмується розвиток тих якостей особистості, що не відповідають даним стереотипам, а отже чоловіків змушують бути маскулітними, а жінок фемінними, навіть тоді, коли це не відповідає їх прагненням та бажанням; гендерні стереотипи ускладнюють професійну самореалізацію жінок та можливості реалізувати себе в сім'ї для чоловіків.

Серед інших можливих згубних наслідків впливу стереотипів на розвиток особистості та міжособистісну взаємодію можливо, на наш погляд, відзначити наступні: небажання змінювати своє ставлення та поведінку по відношенню до стереотипних гендерних груп у спілкуванні; зниження продуктивності взаємодії між представниками різної статі; формування невротичного сценарію розвитку особистості через необхідність відповідати стереотипним уявленням про гендерну групу, або навпаки, боротися з існуючими стереотипами.

Негативний вплив стереотипів зовнішності та привабливості, в свою чергу, змушує особистість вдаватися до змін у ній за допомогою неодноразових пластичних операцій, призводить до розвитку анорексії, знижує самооцінку та ін.

Однією з можливостей корекції впливу гендерних стереотипів на життєдіяльність особистості та ефективну соціальну взаємодію є дотримання психологічних умов і факторів, що сприяють зміні стереотипів, що потребує подальших досліджень в цій сфері.

Література

1. Агеев В.С. Психологические исследования социальных стереотипов / В.С. Агеев. // Вопросы психологии. – 1986. – №1. – С. 95-101.
2. Бем С.Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Лившиц Бем. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2004. – 336 с.
3. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві // За ред. Ю.І. Саєнка. - Київ: ВАІТЕ, 2007. - 143 с.
4. Говорун Т.В. Гендерна психологія: [Навч. посібник] / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К.: „Академія”, 2004. – 308с.
5. Данильченко Т. Стереотипи зовнішності: яким має бути людське тіло? / Т. Данильченко // Соціальна психологія. - 2005. - № 6 (14). - С.74-83.
6. Кімвел М.С. Гендероване суспільство / М.С. Кімвел. – К.: Сфера, 2003. – 490с.
7. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика / И.С. Клецина. – СПб.: Алетейя, 2004. – 408с.
8. Митина О.В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения / О.В. Митина, В.Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 2000.– №1. – С. 68-85.
9. Москаленко В.В. Соціальна психологія / В.В. Москаленко. – К.:”Центр учбової літератури”, 2008. – 688с.
10. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи / С.М. Оксамитна // Основи теорії гендеру. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С.157-181.
11. Палмер Д. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens / Д. Палмер, Л. Палмер. – СПб.: Нева, 2004. – 207 с. Практикум по гендерной психологии. / Под ред. И.С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 480 с.
12. Рамси Н. Психология внешности / Н. Рамси, Д. Харкорт – СПб.: Питер, 2009. – 256 с.
13. Сластенина В.В. Культурно-исторический подход к внешности у женщин. Психологические проблемы выбора хирургического способа улучшения внешности / В.В. Сластенина // Научный альманах «Телескоп», вып. 18. – Самара: «Научно-технический центр», 2007. – С. 148-165.
14. Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов/ Сост. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. - М: Аспект Пресс, 2003. — 471 с.
15. Суэми В. Психология красоты и привлекательности / В. Суэми, А. Фернхем – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.
16. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: [Навч. посібник] / М.Г. Ткалич. – К.: Академвидав, 2011. – 248с.
17. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982.